

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСІЇ ПІДЛІТКІВ

Анотація

У статті розглянуто соціально-психологічні особливості агресивної поведінки підлітків. Визначено роль чинників, що сприяють формуванню агресивності підлітків, зокрема: особливості виховання в офіційних інститутах соціалізації, вплив групи однолітків та підліткової субкультури, вплив засобів масової інформації. Проведено аналіз ситуативних чинників агресивної поведінки.

Ключові слова: агресія, поведінка, агресивність, підлітковий вік, інститути соціалізації, сім'я, заклади системи освіти, підліткова субкультура, засоби масової інформації.

Аннотация

В статье рассмотрены социально-психологические особенности агрессивного поведения несовершеннолетних. Определена роль факторов, способствующих формированию агрессивности несовершеннолетних, в частности: особенности воспитания в официальных институтах социализации, влияние группы сверстников и подростковой субкультуры, влияние средств массовой информации. Проведен анализ ситуативных факторов агрессии.

Ключевые слова: агрессия, поведение, агрессивность, подростковый возраст, институты социализации, семья, учреждения системы образования, подростковая субкультура, средства массовой информации.

Постановка проблеми. Особливого значення на сучасному етапі трансформації соціально-економічної системи та зміни ціннісних орієнтацій українського суспільства набуває вивчення соціально-психологічних факторів, що впливають на особистість, зокрема в плані агресивної поведінки. Перебуваючи в тісному зв'язку та взаємообумовленості зі всіма іншими об'єктивними та суб'єктивними суспільними елементами, соціально-психологічні фактори мають власні, відносно самостійні закономірності функціонування та розвитку.

Відповідно до існуючих концепцій етіології агресії можна виділити декілька чинників агресивної поведінки підлітків: особливості виховання в офіційних інститутах соціалізації (сім'я, система освіти); вплив групи однолітків та підліткової субкультури в цілому; вплив засобів масової інформації та сучасних комп'ютерних технологій.

Агресія у підлітковому віці не виникає зненацька - у сучасній психологічній науці підкреслюється роль мікросередовища у формуванні її змістовних та інструментальних характеристик, а також суб'єктивних уявлень про міру припустимості агресивної поведінки (І. В. Дубровіна, І. С. Кон, І. Б. Котова, В. Н. Мясичев, Є. Н. Шиянов, Д. І. Фельдштейн). Вона розглядається як наслідок неадекватного процесу соціалізації, результат некомпетентних дій дорослих, а також особливостей індивідуального анамнезу розвитку підлітка. Очевидно, агресія, як і інші психологічні феномени, детермінується комплексом макросоціальних, мікросоціальних і суб'єктивних факторів. Разом із цим, орієнтація підлітка на інтеракцію та спілкування, прагнення до пошуку

референтної групи і здобуття престижного статусу в міжособистісних стосунках підвищує значущість мікросоціальних факторів у розвитку агресивності.

Дослідження А.Бандури [1], підтверджені низкою інших досліджень (Ю.Б. Гіпенрейтер (1995), Т.М.Трапезнікова (1998), А.О. Реан (1991) та ін.), показали, що сім'ї агресивних дітей та підлітків характеризуються негативним психологічним кліматом, неуважним ставленням батьків до дітей, конфліктами між матір'ю та батьком із залученням решти членів сім'ї. Особливого значення при цьому набуває наявність позитивного емоційного зв'язку між дитиною та одним із батьків, що активізує механізм наслідування. Цей вид наuczіння агресивній поведінці видається нам особливо важливим, як у дитячому так і в підлітковому віці. У цьому випадку спрацьовує механізм ідентифікації дитини з одним із батьків, який надалі оцінюється нею як моральний ідеал, орієнтир розвитку; дитина намагається уподібнитись агресору, щоб уникнути покарання. При цьому в якості моделі для наслідування можуть виступати не тільки дії, а й погляди та система цінностей батьків. Таким чином поєднання різноманітних способів моделювання агресивної поведінки, як власне агресивна поведінка самих батьків, так і схвалення ними агресивної поведінки інших, може мати навіть більший ефект, ніж прийняття агресивної поведінки дітей за умов власної неагресивної поведінки.

Можна виділити основні узагальнені показники несприятливого впливу сім'ї на психічний розвиток підлітка і його особистості в цілому і формування високого рівня агресивності і закріплення агресії, зокрема. До них можна віднести: авторитарність батьків і велику психологічну дистанцію між поколіннями, фізичне і психологічне насильство, що практикується в сім'ї; фрустрацію соціогенних потреб актуальних для підліткового віку; ігнорування інтересів дитини і змін у її розвитку, пов'язаних з появою психологічних новоутворень, жорсткий тотальний контроль, так само як і безконтрольність; відсторонення батьків від процесу виховання і педагогічного керівництва поведінкою підлітка. Негативний вплив має наявність психологічних бар'єрів емоційного, оцінного та смислового характеру, велика кількість конфліктів, демонстрація деструктивних, агресивних моделей поведінки. Важливою умовою розвитку і закріплення агресії є фрустрація потреби в прихильності, визнанні, любові і захисті з боку дорослих, а також наявність ситуацій постійного застосування покарань, особливо фізичних. Г. Еберлейн [2] підкреслює, що агресивність дитини є не що інше, як її розпач у пошуку любові і визнання.

У дослідженнях психологів продемонстрована наявність позитивної кореляції між суворістю покарання і ступенем агресивності підлітків (Egon et al., 1963). При цьому, особливий вплив у поведінці батька чинить поєднання його агресивного ставлення до оточення (як близького, так і далекого) та застосування фізичних покарань стосовно дитини. У поведінці ж матерів особливого значення для закріплення агресивної поведінки дітей набуває

толерантне ставлення до їх агресивної поведінки. Таким чином, агресію продукують як насильницькі методи виховання, так і потуральний стиль виховання.

Наступними після сім'ї інститутами соціалізації індивіда є заклади системи освіти: дитячі садки та школа. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. з'явилися перші публікації, в яких наголошувалося, що існуюча вітчизняна система освіти приховує в собі певний потенціал насильства. Так, проведені на початку 1990-х років соціологічні дослідження серед підлітків, виявили, що більшість респондентів так чи інакше відчують на собі жорстокість вчителів [3]. Формування агресивності є проявом професійної деформації у вчителів середніх шкіл та вихователів дитячих садків [4;5]. Є дані про те, що „педагогічна агресія” більше притаманна педагогам-жінкам [6]. Цілком закономірно, що жорстоке поводження з дитиною не лише підвищує агресивність її поведінки, а й сприяє розвитку схильності до застосування насильства у більш зрілому віці, перетворюючи агресію на життєвий стиль особистості.

Окрім агресії за типом „педагог – учень”, слід також вказати на існування проблеми агресії за типом „учень – учень”. У деяких джерелах [7;8] вказується на те, що вчителі у сучасних умовах виявляються фактично неспроможними контролювати шкільне життя поза уроками та далі шкільних коридорів. Таким чином, у сучасній школі існують потенційні можливості для зловживань старших та більш сильних учнів щодо менших та слабших.

Починаючи з підліткового віку виховний вплив сім'ї та інших офіційних інститутів соціалізації починає знижуватися, а на перший план виходить вплив групи однолітків. Отже, дослідження підліткової агресії неможливе поза вивченням феномену угруповань неповнолітніх. Особливого значення, при цьому, набуває специфіка підліткової та юнацької субкультури, яку визначають як культуру молодого покоління, що включає в себе загальний стиль життя, поведінки, групових норм, цінностей та стереотипів [8; 9]. В результаті аналізу продуктів сучасної підліткової субкультури, можна виділити досить чіткі „відбитки” агресії, які, зокрема, містяться у «садистських віршах», рок-музиці тощо.

Результати низки досліджень дають підстави вести мову про негативний психофізіологічний вплив рок-музики, яка провокує негативні емоції, знижує мислительну активність та підвищує психомоторну (тобто створюються передумови для прояву агресивної поведінки) [10]. Зокрема проведений російськими дослідниками в 1990-х рр. аналіз текстів пісень 25 рок-груп, дозволив виділити наступні тенденції: в більшості пісень відсутні будь-які загальнолюдські цінності, замість них в якості цінностей фігурує сама рок-музика або різні види задоволень (алкоголь, наркотики, секс); наявність синдрому „агресивної активності” з елементами протесту, чорного гумору, насильства; негативне емоційне забарвлення більшості пісень, теми песимізму, загибелі, страху, самотності [9].

При цьому, слід зазначити, що молодіжна субкультура має різноманітні течії та напрямки. Зокрема встановлено [8;11], що найбільш агресивним потенціалом відрізняються субкультури панків, металістів, рокерів, неонацистів, сатаністів та кримінальна субкультура. Останнім часом найбільш інтенсивний сильний вплив на підлітків і молодь здійснює кримінальна субкультура, яка має суто агресивне забарвлення.

У процесі соціального навчання агресії особливе місце посідають засоби масової інформації. Багаторічні американські дослідження довели існування наступної залежності: якщо у ЗМІ передають повідомлення про вбивства і згвалтування, то найближчим часом у цьому регіоні варто очікувати спалаху подібних випадків насильства. Відбувається так зване «соціальне зараження».

Звичайно, необхідність інформування населення про подібні злочини не викликає сумніву, проте засоби масової інформації повинні робити це грамотно - не смакувати подробиці випадків насильства та не акцентувати увагу в першу чергу на поганій роботі правоохоронних органів. Розслідувати такі справи дійсно нелегко, та й профілактична робота в цій сфері ускладнена. Журналісти ж мають навчитися повідомляти про насильство так, щоб мінімізувати негативні наслідки такого повідомлення: з одного боку не створити в суспільстві ситуацію паніки, з іншого - не викликати у когось бажання вчинити подібні злочини.

Проте, незважаючи на суттєву роль засобів масової інформації у формуванні агресивної поведінки, набагато більший вплив чинить кіно. Західні дослідники довели: чим більше агресивних фільмів, тим вища агресивність суспільства. Особливого значення це набуває стосовно дітей - вони навчаються поводитись агресивно за допомогою імітації поведінки акторів, які беруть участь у сценах насильства різних фільмів і передач. При цьому ступінь точності, до якої дитина буде імітувати дії героя фільму, дуже сильно залежить від результатів його поведінки. Якщо герой отримає «винагороду» за свої дії, то дитина, скоріше за все, буде імітувати його поведінку [12]. Якщо ж герой покараний, то дитина навряд чи буде імітувати його дії. Це вірно як для соціальної, так і для антисоціальної поведінки. Крім того, багато що залежить від досвіду дитини в такій поведінці і від того, які результати вона мала. Ряд дослідників намагалися виявити вік, в якому діти найбільш схильні до імітації дій інших людей. Зокрема було встановлено, що період між шістьма і десятьма роками є сенситивним до навчання за допомогою спостереження.

Агресивні сцени, демонстровані телебаченням, створюють сприятливі психологічні умови для стимуляції агресивних дій у глядача і взагалі спотворюють реальний стан речей. Такого роду вплив робить людину холоднокровою перед фактами жорстокості та насилля. При цьому, чим реалістичніше зображення, тим більше воно впливає на людей. Найнебезпечнішими є документальні фільми, на другому місці – бойовики. Телевізійні сцени агресії стимулюють у глядача прагнення до наслідування. Цей психологічний ефект є більш потужним, якщо не демонструються наслідки

агресивних дій, якщо за кадром залишаються страждання жертви, її переживання, біль та скорбота. У цьому випадку психологічний образ суб'єкта агресії легше стає моделлю для ідентифікації, а його дії – об'єктом для наслідування. Подібні сюжети не тільки збуджують агресію, але й навчають “найефективнішому” способу вирішення конфліктів: удар забезпечує миттєву перемогу. Поведінка телеглядача стає ще агресивнішою в тому випадку, якщо він слідкує за агресивними сценами на екрані, перебуваючи в стані емоційної напруженості, нервового роздратування, фрустрації, гніву тощо. В цих умовах у глядача різко падає рівень критичності щодо жорстоких сцен на екрані. Причому ефект від перегляду кінопродукції такого роду найчастіше буває не миттєвим: сьогодні фільм подивився - завтра скоїв злочин, а впливає на агресивну поведінку в подальшому.

Особливої уваги потребує й результат аналізу сучасного ринку комп'ютерної продукції, який насичений програмами, що вимагають від користувача актуалізації агресивної поведінки. Існують дані, що близько 85% комп'ютерних ігор відрізняються жорстокістю; агресія у віртуальному світі виступає головною сюжетною лінією, а використання тактики „вигорілої землі” часто рекомендована самими авторами ігрових програм. Проблема зростання агресивного забарвлення комп'ютерних ігор була виділена, як одна з центральних на VII Європейському Конгресі з психології ще у 2001 р. [13]

Кілька років тому у Конгресі США були проведені слухання з приводу впливу відеоігор на формування агресивної поведінки. Зокрема було доведено, що вони є дуже небезпечними, оскільки на відміну від кіно, де спостереження за насильством відбувається пасивно, тут сам гравець активно залучений до реалізації агресивних дій. При цьому те, що зазвичай гальмує агресію у більшості людей - страждання іншої людини - в комп'ютерних іграх повністю відсутнє. Гра, натомість, виступає в якості каталізатора безпосередніх дій - як і кіно вона навчає дитину вирішенню проблем за допомогою насильства

Отже, інформація, що подається нам у засобах масової інформації, кіно та відео є потужним засобом впливу на поведінку людей у реальному житті. Важливо навчитися використовувати її не на шкоду, розпалюючи агресію та ворожнечу, а на користь, як засіб формування правослухняної, толерантної поведінки. Як правомірно відзначають Р. Берон та Д. Річардсон, теорія соціального научіння агресії «залишає набагато більше можливостей, шансів запобігти і контролювати людську агресію порівняно із більшістю інших теорій». [14]

В якості окремого чинника агресії можна назвати так звані соціальні фрустратори, обумовлені соціально-економічною ситуацією, що склалася в конкретному суспільстві. Як зазначає Е. Аронсон, агресія може бути викликана фрустрацією не як повною, а як відносною депривацією, коли одна людина може бачити, що хтось живе краще, більш забезпечено, тощо [15]. Цікаво, що за одним із соціологічних визначень, агресія – це форма подолання фрустрації шляхом неадекватного (для даної ситуації) перерозподілу соціальних благ,

досягнення мети без врахування оточення, несправедливе вирішення проблем на користь однієї взаємодіючої сторони за рахунок погіршення адаптаційних умов іншої [16]. Враховуючи наявність соціального розшарування в українському суспільстві, зокрема, в молодіжному середовищі, можна побачити який великий потенціал агресії міститься в ньому. Поява конфліктів між групами „забезпечених” та „незабезпечених” є яскравим прикладом цього.

Існування кореляційного зв'язку між агресивною поведінкою підлітків та соціальним статусом їх сімей встановлено в дослідженні Л.М. Семенюк. Зокрема, було виявлено, що найвищі показники фізичної агресії мають підлітки, які походять з сімей робітників та селян; вербальна агресія більш поширена серед підлітків із сімей малокваліфікованих робітників та службовців. В той же час, їх однолітки з сімей інтелігенції демонструють переважно „непрямі” форми агресивної поведінки [17].

Як відомо, поведінка людини може бути обумовлена також конкретною соціальною ситуацією, в якій вона перебуває. Основним ситуативним чинником агресивної поведінки людей, в тому числі молоді, виступає конфлікт (провокація), який містить вербальний або фізичний напад. Низка дослідників відмічають наявність тісного взаємозв'язку між феноменами конфлікту та агресії [14; 18 та ін.], а деякі конфліктологи при визначенні поняття „конфлікт” включають в нього компоненти агресивної поведінки в якості обов'язкових ознак [19]. Тому не випадково в кримінології існує поняття „криміногенної ситуації” – такої, що через свій фактичний зміст (гострий конфлікт, бійка й т.ін.) сприяє вчиненню злочину, особливо насильницького. Так, С.В. Кудрявцев виявив та описав декілька типів конфліктних ситуацій, які провокують здійснення насильницьких злочинів (фізичне насильство, захоплення суб'єкта або об'єкта, вербальна образа, створення перешкод, незгода з мотивами, погроза) [20]. Важливість дослідження ситуативних чинників обумовлена ще й тим, що вони стимулюють агресію у всіх людей, у тому числі – у неагресивних.

Слід відзначити, що психологічні особливості підлітків сприяють появі конфліктних ситуацій майже на всіх рівнях їх соціальних зв'язків: на рівні сім'ї та школи (внаслідок реакції емансипації), у спілкуванні з однолітками (через емоційну нестабільність, підвищену чутливість, імпульсивність поведінки). Слід також звернути увагу на тип (стратегію) поведінки в конфліктних ситуаціях, яку найчастіше обирають молоді люди – їх перша реакція часто має афективний, імпульсивно-агресивний характер, при цьому можливі наслідки своїх дій не усвідомлюються.

Підтвердження важливої ролі різноманітних провокацій в актуалізації агресивної поведінки було отримано в низці експериментів [15]. Зокрема було виявлено, що більшість людей реагують на фізичну провокацію рішучою контратакою. При цьому, було встановлено [15;20], що агресія, використана в якості відплати часто значно перевищує за рівнем дії, які породили помсту. Аналогічні результати одержані при дослідженні впливу вербальної агресії. Встановлено також тенденція переростання вербальної агресії у відкрити

фізичну. За результатами дослідження Л. Ширококорядюк, 96% підлітків вживають нецензурну лексику [21]. Такі висловлювання, при цьому, можуть виконувати як агресивні (намагання образити), так і не пов'язані з агресією функції (демонстрація „дорослості”, „сили”). Тому один співрозмовник під час спілкування може вжити нецензурну лексику „автоматично”, в той час як інший – сприйняти це як вербальну агресію.

Узагальнюючи результати досліджень можна дійти висновку, що помста є найбільш ймовірною реакцією людини на напад. Р. Берон та Д. Річардсон виділяють дві основні функції, які виконує агресія, вжита задля помсти: 1) помста як захист; 2) помста як засіб підтримати свою гідність в очах інших [15]. У першому випадку, при цьому, йдеться про тенденцію людини оборонятися еквівалентними діями від загрози заподіяння шкоди. Це свого роду інструментальна спроба модифікувати поведінку іншої людини, тобто досягти припинення агресії її з боку. Лише думка про те, що інша людина прагне завдати шкоди, може стати адекватним стимулом агресії. Тобто сприйняття ворожих намірів іншої людини є таким же важливим, як і її реальні наміри. Окрім того, за агресивні дії люди схильні приймати насамперед такі, що мали намір або не були спровоковані; завдання шкоди або деструктивні дії в цілях самозахисту, навпаки, не вважаються агресивними [14; 15 та ін.].

Якщо ж розглядати агресію-помсту в підлітковому контексті, то, на наш погляд, більше уваги слід звернути на інше розуміння помсти – як засіб підтримання власної гідності (соціального статусу) в очах однолітків. Ця реакція породжується, з одного боку, специфікою молодіжної субкультури, де такі якості як стриманість, виваженість, нерішучість вважаються негативними, і навпаки, сміливість, здатність дати відсіч образнику, постояти за себе – розцінюються як позитивні. З іншого боку, реакція групування з однолітками, змушує докладати зусиль (зокрема, і агресивного характеру) для завоювання та підтримання свого особистісного статусу.

Американські дослідники вказують також на такі ситуативні передумови агресивної поведінки як висока температура оточуючого середовища, сильний звук, висока щільність людей в одному місці тощо [14;22 та ін.]. Л.Берковітц також зауважує, що навіть наявність речей, пов'язаних із агресією (наприклад, зброя), може спровокувати агресивну поведінку: „палець тисне на курок, але й курок може тиснути на палець...” [22, С. 176-177]. При цьому, він вважає, що іграшкова зброя так само стимулює агресію, як і справжня [22].

Також була виявлена наявність взаємозв'язку між виникненням агресивних реакцій у групах в стресових умовах та характеристиками (зокрема рівнем розвитку) цих груп: чим нижчий рівень розвитку групи, тим ймовірніше виникнення конфліктів, агресивних реакцій її членів в ситуації стресу [19]. Згідно з результатами дослідження Н.В. Алікіної, агресивні дії проявляються у підлітків у тих ситуаціях, коли інші форми поведінки не дають очікуваних результатів. Так, із 11 можливих стратегій поведінки у важких ситуаціях, які

були проранжовані учнями-десятикласниками, вербальна агресія опинилась на 6-му місці, фізична агресія – на 9-му [23].

Результати досліджень Д.Е. Немировського відображають спектр ситуацій, за яких підлітки готові проявити фізичну агресію: більшість (31,9%) – для захисту себе та близьких, 19,1% – з метою помсти, 6,7% – під впливом алкоголю або наркотиків, 3,6% – під впливом компанії, 2% – при впевненості у відсутності покарання, 1,5% – від нудьги, 1% – за будь-яких обставин, 0,8% – при необхідності добути гроші, 0,5% – з цікавості [24]. Отже, двома основними чинниками названі саме ситуативні – самозахист і помста, хоча зрозуміло, що в цілому одержані результати слід оцінювати критично через наявність у відповідях феномену „соціального схвалення”.

Також на особливій ролі ситуативних чинників у агресивних проявах поведінки наголошувала ціла низка дослідників. Так, американські соціальні психологи особливо підкреслюють значення ситуативного чинника в поведінці людини, ведучи мову про феномен „влади ситуації” (power of situation) [14; 15 та ін.]. Дослідники Ф. Зімбардо та М.Ляйпе виділяють низку умов, за яких поведінка людини буде обумовлена переважно ситуацією: дефіцит часу, новизна чи нестандартність ситуації тощо [25]. Але при цьому, слід зауважити, що навіть визнаючи важливу роль ситуативних чинників агресії, не варто недооцінювати індивідуальні особливості суб’єкта. Зокрема А.О.Реан доводить, що більш продуктивним є принцип доповнення (взаємодії) транситуативних та ситуативних факторів. При цьому в більшості випадків детермінуючими стають особистісні чинники, тоді як ситуативні відіграють роль модулятора, визначаючи варіативність прояву перших [26]. Н.В.Гришина вважає, що чим більш визначеною є ситуація, тим більш однотипні реакції вона буде викликати. І навпаки, якщо ситуація є невизначеною, її сприйняття (і реакція на неї) залежатиме від індивідуальних особливостей учасників [20].

Висновки. Отже, підводячи підсумки, слід зазначити, що зі всього кола проблем людської агресії найважливішою можна вважати проблему агресії неповнолітніх. Дана соціально-вікова група є не лише найбільш активним та динамічним елементом соціальної структури суспільства, але й уособлює його майбутнє. Саме цим зумовлена необхідність поглибленого вивчення проблеми агресії неповнолітніх, оскільки у психологічній науці досі залишається недостатньо повно вирішеною проблема чинників, що обумовлюють формування агресивної поведінки, їх роль та ступінь впливу на формування та прояв цього феномену.

Список використаних джерел

1. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния семейных отношений. – М.: Наука, 1999.
2. Эберлейн Г. Страхи здоровых детей : Практ. пособие для родителей : пер. с нем. - Москва: Знание, 1981 . - 192 с.: ил.
3. Завражкин С.А., Староверова М.П. Жестокость и подросток. // Социологические исследования. – 1991. – № 12. – С. 85-87

4. Курбатова Т.Н. Еще раз об агрессии и не только о ней. // Психологическая газета („Иматон”). – 1996. – № 2. – С. 14
5. Руденский Э.В. Социально-психологические деформации личности учителя. // Мир психологии. – 1999. – № 2. – С. 169-174
6. Шурухт С.М. Агрессивность педагогов. // Психологическая газета („Иматон”). – 1996. – № 6. – С. 5
7. Ланин Б. Как избежать насилия в школах. // Школьный психолог. – 1998. – № 33. – С. 13
8. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста: пер. с англ. – СПб.: ПИТЕР, 2000. – 656 с.
9. Социология молодежи: учебник / Под ред. В.Т. Лисовского. – СПб.: изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1996. – 460 с.
10. Семенов В.Е. Социальная психология искусства: актуальные проблемы. – Л.: изд-во ЛГУ, 1988. – 168 с.
11. Моргун В.Ф., Седых К.В. Неформальные подростковые группы. // Возрастная психология: детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. ред. В.С. Мухина, А.А. Хвостов. – М.: Академия, 1999. – С. 428-436
12. Bandura A., Ross V. Imitation of film-mediated aggressive models // Journal of Abnormal and Social Psychology, 1963, vol. 63.
13. Бондаровська В.М. VII Європейський конгрес з психології (Лондон, 2001). // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 8. – С. 54-55.
14. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб: Питер, 2001. – 352 с.
15. Аронсон Э. Общественное животное: Введение в социальную психологию: пер. с англ. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – 518 с.
16. Осипова О.С. Девиантное поведение: благо или зло? // Социологические исследования. – 1998. – № 9. – С. 106-109
17. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 96 с.
18. Гиренко С.П. Агресивна поведінка особистості в конфлікті. // Вісник Харківського університету. Серія „Психологія”. – 2000. – № 472. – С. 49-51
19. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб.: ПИТЕР, 2000. – 464 с.
20. Кудрявцев С.В. Межличностный конфликт как причина насильственного преступления. // Автореф. дис... канд. психол. н: 19.00.07. – М., 1989. – 20 с.
21. Широкоградюк Л. Природа лихослів'я з огляду на культуру виховання підростаючого покоління. // Психологія на перетині тисячоліть: Збірн. наук. праць учасників П'ятих Костюківських читань: в 3 т. – К.: Гнозис, 1998. – Т. 3. – С. 552-559
22. Берковитц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль: пер. с англ. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 512 с.
23. Алікіна Н.В. Надлишкові перешкоди у житті особистості: соціальні та психологічні аспекти. // Психологія на перетині тисячоліть: Збірн. наук. праць учасників П'ятих Костюківських читань: в 3 т. – К.: Гнозис, 1998. – Т. 1. – С. 37-42
24. Немировский Д.Э. Мотивы противоправных действий молодежи. // Социологические исследования. – 1992. – № 3. – С. 93-96
25. Землянська О.В. Психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірн. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2001. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 163-168
26. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная и педагогическая психология. – СПб.: ПИТЕР, 1999. – 416 с.

Summary

The article deals with the socio-psychological characteristics of aggressive behavior among adolescents. The role of the factors that contribute to the formation of aggressive adolescents, including: specific training in formal institutions of socialization, peer group influence and adolescent subculture, the influence of the media. The analysis of the situational factors of aggressive behavior.

Key words: aggression, behavior, aggression, adolescence, institutions of socialization, family, educational institutions, teenage subculture media.

УДК 159.922

Мудрак І.А.

МЕТОДИЧНИЙ ТЕЗАУРУС ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація

У статті йдеться про психологічні особливості та методичну базу діагностики тривожності підлітків, які відбувають покарання у пенітенціарному закладі. Розкрито основні методичні підходи та специфіку психодіагностичної роботи з підлітками-колоністами, зокрема в ракурсі вивчення їхньої тривожності.

Ключові слова: пенітенціарний заклад, позбавлення волі, підлітки-колоністи, тривожність, депривація.

Аннотация

В статье идет речь о психологических особенностях и методической базе диагностики тревожности подростков, которые отбывают наказание в пенитенциарном учреждении. Раскрыты основные методические подходы и специфика психодиагностической работы с подростками-колонистами, в частности в ракурсе изучения их тревожности.

Ключевые слова: пенитенциарное заведение, лишение свободы, подростки-колонисты, тревожность, депривация.

Постановка проблеми. Для успішної ресоціалізації як поновної соціалізації депривованих підлітків-колоністів, насамперед для проведення консультаційної та корекційної роботи, потрібно залучення сучасних психодіагностичних методів, адже якраз на підставі отриманих даних можна вибудовувати психореабілітаційні тактики і стратегії їхнього повернення до суспільства. Упродовж тривалого часу нами здійснюється моніторингово-діагностична робота з депривованими дітьми, які, перебуваючи в режимі ізоляції, відчувають ще й додатковий негативний вплив різновидових обмежень комунікативного, сімейного, сенсорного, харчового та іншого походження.

Про необхідність багатовекторного діагностичного обстеження вихованців пенітенціарних закладів ідеться в дослідженнях О. Глоточкина, Я. Гошовського, М. Костицького, В. Медведєва, В. Пірожкова, О. Сєверова, В. Синьова та інших, адже крім юридичних аспектів проблеми перевиховання делінквентних осіб не менш важливими є власне психологічні засоби і технології [].